

УДК 330.341.1

DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2023-2-6>**Андріїв Н.М.**кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економічної теорії
Ужгородського національного університету**Andriyiv Nataliia**

Uzhhorod National University

**ТЕОРЕТИЧНЕ ПІДҐРУНТЯ СТВОРЕННЯ
СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА****THEORETICAL BASIS OF THE CREATION
OF THE SYSTEM OF ECONOMIC SECURITY OF THE ENTERPRISE**

Умови діяльності українських підприємств вимагають приділення максимальної уваги питанням безпеки бізнесу. В межах кожного підприємства сформована власна система економічної безпеки виходячи із наявного досвіду та у відповідності до існуючих теоретичних розробок. Ефективність безпековою діяльності в межах кожного підприємства не є високою через поширення серед вищого менеджменту переконання про незмінність системи економічної безпеки та спрямованість дій суб'єктів безпеки на ліквідацію наслідків реалізації основних загроз. Обґрунтовано важливість переосмислення засад формування системи економічної безпеки підприємства із врахуванням актуальних на сьогодні тенденцій щодо збільшення частки цифрової економіки, цифровізації ринку праці та необхідності відповідної цифрової трансформації і підприємства. На основі узагальнення сучасного трактування понять «система», «системний підхід» та «система економічної безпеки підприємства» розроблено модель формування системи економічної безпеки підприємства в умовах цифровізації ринку праці.

Ключові слова: система, системний підхід, безпека, загроза, система економічної безпеки підприємства, цифрова трансформація.

The operating conditions of Ukrainian enterprises require maximum attention to business security issues. Each enterprise has its own system of economic security based on existing experience and in accordance with existing theoretical developments. The effectiveness of security activities within each enterprise is not high due to the spread among top management of the belief that the system of economic security is immutable and the focus of the actions of security entities on the elimination of the consequences of the implementation of the main threats. The purpose of the study was to create a theoretical basis for the development of the enterprise's economic security system, based on the current tasks facing security entities and changes in the external environment of the functioning of Ukrainian enterprises. To consider the theoretical foundations of the formation of the economic security system of the enterprise, the following methods were applied: induction and deduction, comparison and systematization – in the study of the essential characteristics of the terms "system", "system approach" and "system of economic security of the enterprise"; synthesis and analysis – to consider the phasing of the formation of the enterprise's economic security system; morphological analysis – to specify the components of the enterprise's economic security system; graphic – for visual presentation of theoretical and methodical material; abstract-logical – for theoretical generalizations and research conclusions. The importance of rethinking the foundations of the formation of the enterprise's economic security system is substantiated, taking into account the current trends in increasing the share of the digital economy, digitalization of the labor market and the need for the appropriate digital transformation of the enterprise. Based on the generalization of the modern interpretation of the concepts "system", "system approach" and "system of economic security of the enterprise" a model of the formation of the system of economic security of the enterprise in the conditions of digitization of the labor market has been developed. As structural components of such a system, the following are highlighted: target orientations of security activities; task; subjects and objects of security; functions; politics; strategy, principles, security objects; provisioning mechanism. Attention is paid to the tools and equipment that determine the effectiveness of security entities in the ability to maintain the level of security necessary for the development of the enterprise.

Key words: system, systemic approach, security, threat, economic security system of the enterprise, digital transformation.

Постановка проблеми. В основі поширених на сьогодні засад створення системи економічної безпеки підприємства покладено системний підхід, що передбачає структуризацію із виділенням певних складових та наповненням їх змісту у відповідності до специфіки діяльності. Позитивним результатом стало не лише усвідомлення необхідності приділення належної уваги питанням забезпечення безпеки, але й створення відповідних спеціалізованих підрозділів із подальшою їх імплантацією в організаційну структуру. Поточна прихильність статичності у здійсненні безпекової діяльності спричиняє зниження результативності дій суб'єктів безпеки через нездатність протидіяти новим дестабілізуючим факторам. Висока динамічність середовища функціонування вимагає перегляду засад створення системи економічної безпеки підприємства для осучаснення її параметрів, що доцільно розпочати з теоретичного рівня.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розгляд змісту понять «система», «системний підхід» та «система економічної безпеки підприємства» приділили належну увагу такі науковці як Л. Бертоланфі [8], С. Вітвіцька [6], У. Гослінг [9], З. Живко [2], О. Кустовська [3], Н. Лоханова [4], З. Мошенський [7], О. Петрук [7], А. Пономаренко [5], В. Спіцнадель [1], А. Сухоруков [7], К. Уотт [11], А. Холл [10] та інші. Не зважаючи на вагомість доробку названих науковців, збільшення частки цифрової економіки, цифровізація ринку праці та цифрова трансформація підприємств вимагають перегляду засад створення системи економічної безпеки, тобто їх осучаснення на основі врахування новітніх тенденцій.

Метою дослідження є створення теоретичного підґрунтя для розвитку системи економічної безпеки підприємства, виходячи із поточних завдань, що стоять перед суб'єктами безпеки, та змінами у зовнішньому середовищі функціонування українських підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. В основі категоріального апарату системного підходу лежить поняття «система», яке з грецького можна перекласти як «поєднання елементів», «з'єднання складових», «наявність елементів». Одні із перших свідчень застосування зазначеного терміну датуються 2500 років тому в межах Давньої Греції, що в подальшому було відображено у трактатах Демокріта. В основі сучасного розуміння системи покладено міркування Л. фон Бертоланфі, який його розумів як «...комплекс елементів, що перебувають у взаємодії» [8, с. 16] та напрацювання А. Холла, у відповідності з якими її змістом являється «...множина об'єктів разом із відносинами між об'єктами і між їх атрибутами» [10, с. 39].

Сьогодні, виходячи із міждисциплінарного характеру застосування, поняття «система» характеризується наявністю кількох ключових властивостей, що розкривають її зміст. Таке узагальнення нами буде проведено беручи до уваги доробок представників наукової спільноти. Так, У. Гослінг розглядає систему як «...сукупність простих частин» [9, с. 25], тобто дотримуючись тих позицій, які були первинними і закладені давньогрецькими філософами. К. Уотт, стосовно економічних процесів, підкреслює таку властивість як наявність взаємозв'язків між складовими системи, розглядаючи її як «...взаємодіючий інформаційний механізм економічної діяльності підприємства, що характеризується багатьма причинно-наслідковими взаємодіями» [11, с. 224], що загалом відповідає початковій позиції Л. фон Бертоланфі. Ознаки гносеологічного напрямку знаходимо в міркуваннях О. Кустовської, адже вона в системі вбачає перш за все інструмент пізнання й досягнення мети, подаючи її зміст як «...спосіб розв'язання певної проблеми, тобто як сукупність усіх необхідних знань, інформації, матеріальних засобів і способів їх використання, організації діяльності людей, що спрямована на розв'язання проблеми» [3, с. 38]. В питаннях організації та здійснення безпекової діяльності цінною є властивість системи, яку визначає Н. Лоханова як «...складну ієрархію, в якій кожна її ланка може формувати певну меншу систему (підсистему)» [4, с. 51]. Якщо підприємство являє собою систему, то система економічної безпеки підприємства є її складовою, тобто підсистемою, із подальшим ієрархічним поділом на функціональні складові та напрями безпекової діяльності. Це й же момент дозволяє відстежувати зв'язки між змінами на ринку праці, зокрема через його цифровізацію, претендентами на робочі місця й працівниками підприємства, які є його учасниками. С. Вітвіцька, хоча і стосовно педагогічної підготовки, відзначає таку властивість системи як цілісність, тобто в авторському розумінні «...єдність як сама по собі, так і щодо системи вищого порядку» [6, с. 93]. Цей аспект прослідковується через зв'язок між економічною безпекою держави та економічною безпекою підприємства. В. Спіцнадель [1, с. 33] доповнює розглянуті вище властивості ще двома, перша з яких передбачає існування певної організації, що визначає зміст та характер змін в системі через зменшення невизначеності, а друга – існування інтегрованих властивостей, які не притаманні для будь-якої окремої складової.

Шляхом узагальнення нами були визначені основні властивості системи, які повинні бути застосовані і в безпекознавстві, оскільки

створюють необхідну методологічну основу для формування системи економічної безпеки підприємства. Водночас потрібно підкреслити ту важливу обставину, що високі темпи цифровізації певним чином впливають на будь-яку систему, зокрема підприємство та його працівників, як складових, через зміну характеру взаємодії, що практично реалізується у віртуальному робочому місці, збільшенні кількості фрілансерів та обсягів виконуваних робіт через аутсорсинг тощо. Ці обставини вимагають перегляду існуючих раніше засад організації системи економічної безпеки підприємства, зокрема і через здійснення науково обґрунтованих кроків по цифровій трансформації задля відповідності тим тенденціям, які наявні у системах вищого та нижчого порядку, що можливо в межах застосування системного підходу.

Сучасне розуміння системного підходу скоріше підкреслює різноаспектність його застосування. Зазначене можна проілюструвати міркуванням А. Холла, у відповідності з яким системний підхід дозволяє «...зрозуміти інтеграцію, синтез розгляду різних сторін явища або об'єкта» [10, с. 28]. Оминаючи цитування поглядів інших науковців підкреслимо, що в поточний умовах системний підхід цінний для формування системи економічної безпеки підприємства через:

- можливість деталізувати складові системи до необхідного рівня встановлення об'єкта безпеки, стосовно якого є актуальним розроблення й реалізація певних управлінських рішень;

- здатність чітко визначати зміст процесів, які впливають на зміну рівня безпеки підприємства загалом та його функціональних складових;

- спроможність організувати взаємодію складових задля збереження цілісності підприємства як системи;

- наявність передумов для підтримання стану динамічної рівноваги із реалізацію адаптаційних процедур до зміни середовища функціонування та коригування цілей розвитку.

Ці аспекти послужили необхідною основою для формування теоретичних засад створення системи економічної безпеки підприємства, які сьогодні характеризуються скоріше відмінністю поглядів щодо її сутності через поєднання існуючих раніше уявлень про обмежену безпекову діяльність в межах кожного підприємства, зростаючу необхідність у формуванні захисних редутив в умовах ринкової економіки, складність запозичення іноземних практик через відмінні умови функціонування суб'єктів господарювання та поступове набуття досвіду українським бізнесом, зокрема і у зовнішньо-

економічній діяльності. Проведене узагальнення дозволило виявити наявність доволі значної кількості трактувань системи економічної безпеки підприємства, які містять певні схожі параметри, а наявні відмінності загалом формують цілісне уявлення про це поняття. Виходячи з цього зупинимось лише на окремих висловлюваннях. В міркуваннях З. Живко домінує така дефініція як «система», що підкреслює зв'язок між системою в загальному розумінні та системою економічної безпеки підприємства, яка подається як «...комплекс підсистем, елементів і компонентів та притаманних їм властивостей, взаємодія між якими та середовищем зумовлює якісно або сутнісно нову інтегровану цілісність» [2, с. 38]. Фактично науковець застосувала сучасне розуміння системи в безпекознавстві із підкресленням не лише факту поєднання складових в межах певного підприємства, але й необхідну взаємодію із зовнішніми суб'єктами безпеки, що акцентує увагу на хибності поглядів окремих представників бізнесу у здатності захистити свою власність виключно за рахунок внутрішніх ресурсів.

Конкретизація структури системи економічної безпеки підприємства здійснена А. Пономаренко на основі розуміння ним цього поняття як «... сукупності об'єктів, засобів захисту, нормативної бази та організаційних структур здійснення» [5, с. 29]. Таке тлумачення різниться від попереднього більшою чіткістю визначення складових, серед яких наявні об'єкти й суб'єкти безпеки, а також інструментарій їх взаємодії та обмеження у вигляді нормативної бази. Якщо в межах такого підходу дефініцією виступає структура системи, то в позиції А. Сухорукова, С. Мошенського та О. Петрук наголошується на процесах, тобто йдеться про «...комплекс організаційно-управлінських, технологічних, технічних, профілактичних і маркетингових заходів, спрямованих на кількісну й якісну реалізацію захисту інтересів підприємства від зовнішніх і внутрішніх загроз» [7, с. 132]. Така точка зору дає розуміння безпекової діяльності як такої, що передбачає застосування широкого спектру заходів задля підтримання необхідного рівня безпеки попри динамічність й суттєвість внутрішніх змін й впливу суб'єктів зовнішнього середовища.

Для чіткості подальшого розгляду теоретичних засад формування системи економічної безпеки підприємства нами викладено зроблені вище висновки щодо змістового наповнення поняття «система», переваги, які створює системний підхід при його застосуванні в безпековій діяльності, та основні дефініції у розумінні поняття «система економічної безпеки підприємства» (рис. 1).

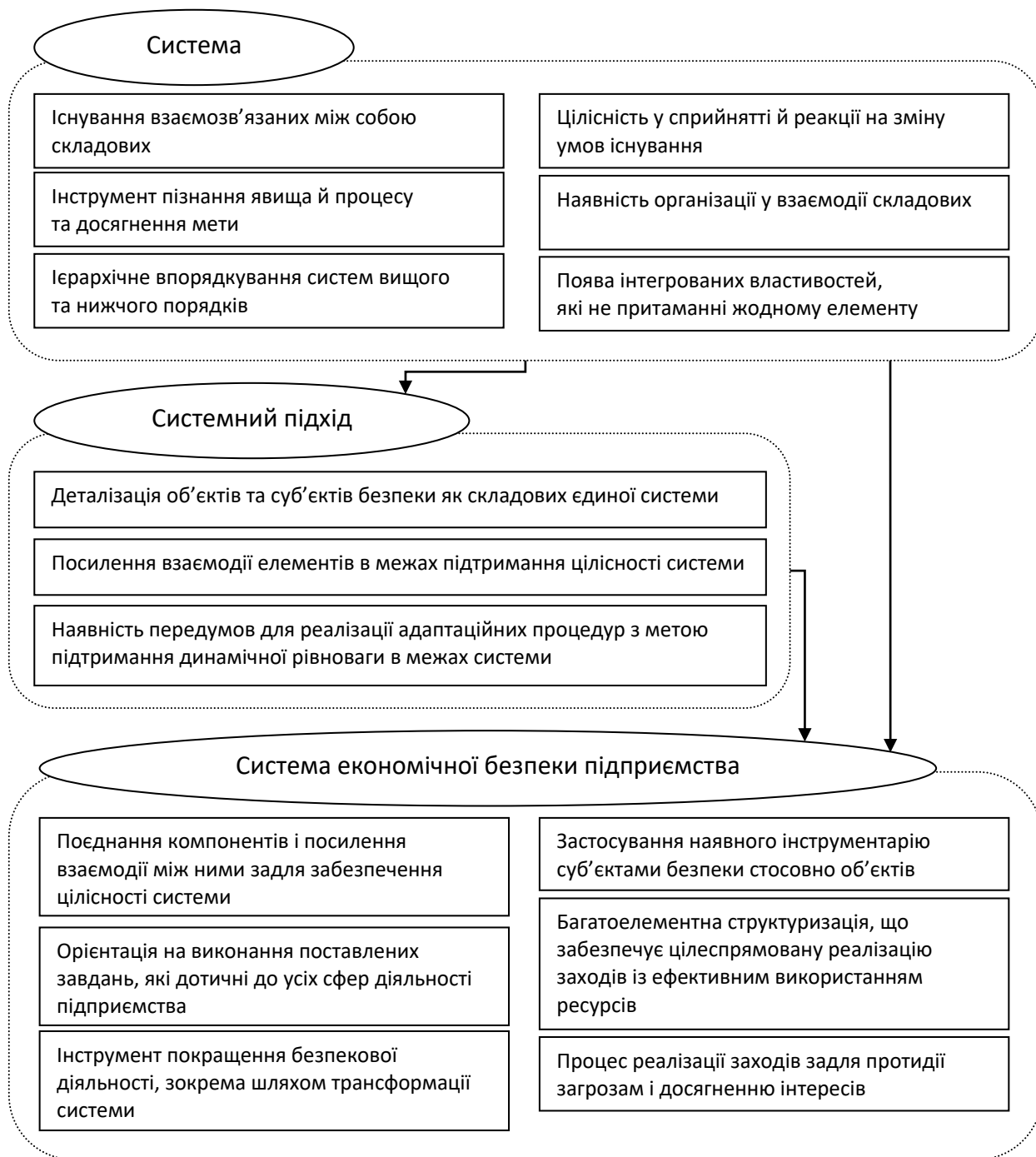

Рис. 1. Теоретичні засади формування системи економічної безпеки підприємства

Джерело: сформовано автором

Наявність кількох дефініцій у розумінні системи економічної безпеки підприємства сприймається в більшості позитивно через створення більш повного уявлення про її зміст та свідчить про поступ у безпекознавстві. Підкреслено як тісний взаємозв'язок, так й те, що формування й розвиток системи економічної безпеки підприємства повинен здійснюватися виходячи з того досвіду, який накопичений в інших сферах застосування базових понять. Особливо виділено дефініцію, яка вбачає в застосуванні системи

економічної безпеки підприємства можливість удосконалення безпекової діяльності, що особливо важливо для українських підприємств, виходячи із складних умов їх діяльності.

В питаннях створення системи економічної безпеки підприємства більшість безпекознавців концентрують свою увагу на аналізі окремих елементів. Наша позиція стосовно структури такої системи буде представлена в подальшому, а розгляду підлягатиме проблема етапності формування виходячи з необхідності:

- попереднього накопичення інформації про параметри функціонування підприємства, зокрема в частині активності у взаємодії із основними конкурентами й вивчення його конкурентної позиції;
- проведення аудиту фактичної результативності безпекової діяльності із виявленням «слабких місць»;
- здійснення моніторингу безпекового середовища для формування переліку й ієрархічного впорядкування основних внутрішніх й зовнішніх загроз;
- моделювання системи економічної безпеки підприємства виходячи із інформаційного підґрунтя, що створене на попередніх етапах;
- імплантації нової системи економічної безпеки підприємства в організаційну структуру із зміною відповідних внутрішніх положень;
- відстеження результативності дій суб'єктів безпеки із внесенням змін в систему економічної безпеки підприємства.

Вважаємо, що одним із типових недоліків у створенні системи економічної безпеки підприємства залишається недостатня увага до питання ретельного визначення змісту інструментарію, яким будуть послуговуватися суб'єкти безпеки, зокрема забезпечення. На теоретичному рівні розглядаються три варіанти фінансового забезпечення: перший – фінансування пропорційне доходам підприємства; другий – витрати жорстко регламентуються у відповідності до потреби на ліквідацію впливу ключових загроз; третій – комбінаційний із виділенням постійної та змінної частини. Кожен із варіантів має свої переваги та недоліки. Інтенсивність господарської діяльності лише частково може послуговувати орієнтиром для виділення фінансового забезпечення дій, які спрямовані на створення безпечних умов. Такий варіант також не сприяє дотриманню принципу економічної доцільності. Орієнтація виключно на ліквідацію втрат унеможливорює здійснення превентивних заходів, а відтак зни-

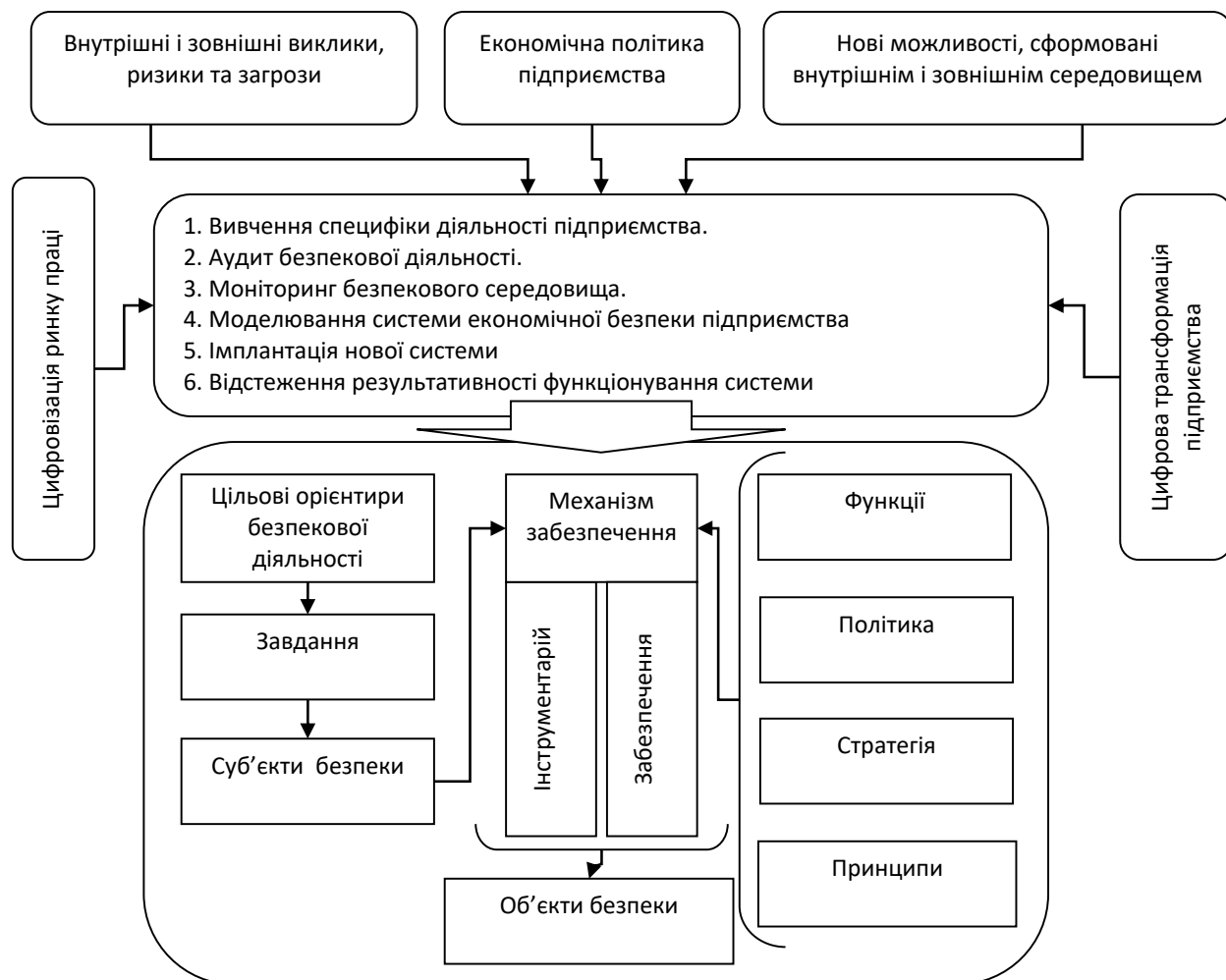

Рис. 2. Модель формування системи економічної безпеки підприємства в умовах цифровізації ринку праці

Джерело: розроблено автором

жується ефективність безпекової діяльності загалом. Третій варіант супроводжується доволі значними бюрократичними процедурами для виділення додаткових фінансових ресурсів на здійснення оперативних заходів. Загалом можна вважати прийнятною для українських підприємства практику, коли загалом ресурсне забезпечення, а не лише його фінансова складова, визначається виходячи із фактичної необхідності, тобто ступеня агресивності впливу зовнішнього середовища та інтенсивності внутрішніх процесів, із додатковим формуванням резервів на основі прогнозів щодо змін у діяльності підприємства. Не менш важливим моментом повинен стати систематичний перегляд ресурсного забезпечення для актуалізації як питання дієздатності системи економічної безпеки підприємства, так й контролю за ефективністю дій суб'єктів безпеки.

Розглянуті засади формування системи економічної безпеки підприємства нами узагальнені та представлені в графічному вигляді на рис. 2.

Відмінність нашої позиції полягає у виділенні двох ключових елементів, тобто інструментарію та забезпечення. В інструментарій повинні бути включені: методи (адміністративно-організаційні; інформаційно-аналітичні; економічні; правові; технічні; соціально-психологічні), інструменти (положення, інструкції,

норми, нормативи, вимоги, розпорядження, накази) та засоби (фінансові; організаційні; технічні, інформаційні; кадрові; правові). Реалізація заходів в ході безпекової діяльності можлива за наявності необхідного забезпечення (інформаційно-аналітичного, ресурсного та організаційного).

Висновки з проведеного дослідження. Динамічність змін умов діяльності українських підприємств вимагає постійного перегляду засад функціонування їх системи економічної безпеки задля підтримання її дієвості та спроможності адекватно реагувати на нові виклики, появу ризиків та вплив загроз. Послідовний розгляд таких базових понять як «система» та «системний підхід», із подальшим з'ясуванням існуючого розуміння суті та пріоритетів здійсненні безпекової діяльності, дали змогу обґрунтувати авторську позицію у вигляді моделі формування системи економічної безпеки підприємства, структура і процес створення якої враховують актуальні на сьогодні тенденції щодо цифровізації на макро- й мікрорівні. Подальші дослідження доцільно спрямувати на удосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення в системі економічної безпеки підприємства для покращення здатності своєчасно та адекватно реагувати на будь-які зміни, що можуть спричинити втрати або додаткові можливості для розвитку.

Список використаних джерел:

1. Голюк В.Я. Методологія системного аналізу та його використання у формуванні державної економічної політики. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 19. С. 32–35.
2. Живко З.Б. Механізм управління системою економічної безпеки підприємства. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2014. Вип. 3(44). С. 37–42.
3. Кустовська О. В. Методологія системного підходу та наукових досліджень. Тернопіль : Екон. думка, 2005. 124 с.
4. Лоханова Н. Система управління станом економічної безпеки підприємства: проблемні питання, концепція розвитку. *Економіст*. 2005. № 2. С. 52–56.
5. Пономаренко А.І. Система економічної безпеки фірми. *Шлях України до економічної безпеки* : матер. наук.-практ. конф. (Харків, 14 квітня 2006 р.). Харків : ХНУВС, 2006. С. 25–35.
6. Професійна педагогічна освіта: системні дослідження : монографія / за ред. О.А. Дубасенюк. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. С. 92–108.
7. Сухоруков А.І., Мошенський З.С., Петрук О.М. Національна економічна безпека. Житомир : Рута, 2010. 384 с.
8. Bertalanfy L. General system theory. Foundations, development applications. New York : Braziller, 1969. 483 p.
9. Gosling W. The design of engineering systems. London : Heywood, 1962. 223 p.
10. Hall A.D. A methodology for systems engineering. New York : Nostrand Company, 1962. 346 p.
11. Systems analysis in ecology / Ed. By Kenneth E.F., Watt N.Y. London : Accad. Press, 1996. 710 p.

References:

1. Holiuk V.Ya. (2016) Metodolohiia systemnoho analizu ta yoho vykorystannia u formuvanni derzhavnoi ekonomichnoi polityky [System analysis methodology and its use in the formation of state economic policy]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu*, vol. 19, pp. 32–35.

2. Zhyvko Z.B. (2014) Mekhanizm upravlinnia systemoiu ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva [Management mechanism of the economic security system of the enterprise]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu*, vol. 3(44), pp. 37–42.
3. Kustovska O.V. (2005) *Metodolohiia systemnoho pidkhodu ta naukovykh doslidzhen* [System approach methodology and scientific research]. Ternopil: Ekon. dumka.
4. Lokhanova N. (2005) Systema upravlinnia stanom ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva: problemni pytannia, kontsepsiia rozvytku [The management system of the state of economic security of the enterprise: problematic issues, the concept of development]. *Ekonomist*, no. 2, pp. 52–56.
5. Ponomarenko A.I. (2006) Systema ekonomichnoi bezpeky firmy [System of economic security of the firm]. Proceedings of the Shliakh Ukrainy do ekonomichnoi bezpeky (Ukraine, Kharkiv, 14 kvitnia 2006). Kharkiv: KhNUVS, pp. 25–35.
6. Dubaseniuk O.A. (ed.) (2015) *Profesiina pedahohichna osvita: systemni doslidzhennia* [Professional pedagogical education: systematic studies]. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka.
7. Sukhorukov A.I., Moshenskyi Z.S., Petruk O.M. (2010) *Natsionalna ekonomichna bezpeka* [National economic security]. Zhytomyr: Ruta.
8. Bertalanfy L. (1969) *General system theory. Foundations, development applications*. New York: Braziller.
9. Gosling W. (1962) *The design of engineering systems*. London: Heywood.
10. Hall A.D. (1962) *A methodology for systems engineering*. New York: Nostrand Company.
11. Kenneth E.F., Watt N.Y. (1996) *Systems analysis in ecology*. London: Accad. Press.